

Rusko a Střední Asie po invazi na Ukrajinu: mezi strategickým partnerstvím a toxicitou

doc. PhDr. Slavomír Horák, Ph.D.

14. 12. 2022

Shrnutí

Ruská invaze na Ukrajinu urychlila další fázi rozpadu post-sovětského prostoru. Středoasijské státy na ni reagovaly různorodým způsobem: od zachování loajality v Turkmenistáně a částečně v Kyrgyzstánu po opatrný odstup v dalších třech zemích. Největší pozornost je věnována Kazachstánu a Uzbekistánu, které jsou považovány za nejperspektivnější ekonomiky v regionu. Současně jde o státy, které nejvíce balancují mezi strategickým vztahem s Ruskem a možnými negativními důsledky tohoto partnerství. Zdá se, že probíhající změny by mohly nastartovat těsnější spolupráci (nikoliv však integraci) uvnitř regionu.

Klíčová doporučení pro EU a českou zahraniční politiku:

- Česká republika by měla být v zemích Střední Asie diplomaticky aktivnější. V tomto může pomoci koncept multivektorové zahraniční politiky, která předpokládá v určitém smyslu „hru s nulovou sumou“, kdy výpadek jednoho vektoru může být nahrazen vektorem jiným. Je ale nutné poznamenat, že pozice uvolněné oslabeným Ruskem budou chtít v regionu zaujmout i další aktéři.
- Region Střední Asie lze vnímat jako sice omezenou, ale reálnou alternativní příležitost po výpadku obchodní výměny a investic v Rusku. Obchodování ve Střední Asii má svá specifika, ale zkušenosti z Ruska sem lze do určité míry přenést.
- Klíčovou zemi v regionu představuje Kazachstán, který spojuje všechny přednosti, jež region nabízí: geografickou polohu mezi zbytkem Střední Asie a Ruskem, mezi Čínou a Kaspickým mořem, relativní ekonomickou vyspělost téměř srovnatelnou s Ruskem, podporu investic a obchodu ze strany vedení země a institucionální zapojení včetně členství ve Světové obchodní organizaci či Eurasijském ekonomickém společenství. O povaze režimu si není nutné dělat iluze, ale existuje zde snaha vytvořit alespoň základní rámec normálních obchodních pravidel a, na rozdíl od Ruska, zde není přítomen aspekt vnější agresivity.

Střední Asie jako sféra ruského vlivu

Střední Asie stojí relativně na okraji zájmu, pokud jde o dopady války na Ukrajině. Na počátku války se poukazovalo na politicko-vojenskou i ekonomickou závislost tamějších režimů na Rusku, stejně i na silné ruské zájmy v regionu. Po téměř roce trvání ruské agrese se však ukazuje, že i v této oblasti zažívá Moskva ústup ze slávy, byť nikoliv tak výrazný jako v jiných částech postsovětského prostoru.

Rusko je součástí eurasijské geopolitiky přinejmenším od svého rozšíření do regionu v 19. století.¹ Po rozpadu SSSR se ruské zájmy ve Střední Asii soustřeďovaly především na dvoustranné vztahy. V politické rovině bylo pro Rusko klíčové zachování loajálních režimů a zabránění západnímu vlivu v regionu pomocí tzv. „barevných revolucí“.² Určitou výjimku představovala rusko-americká symbióza po roce 2001, kdy Rusko nebránilo americkým základnám v Uzbekistánu a Kyrgyzstánu. Rusko si však i v této situaci zachovalo status garanta bezpečnosti a vojenské základny v Tádžikistánu a Kyrgyzstánu, stejně jako si podřezalo pronájem kosmické základny Bajkonur v Kazachstánu. Vojenská spolupráce byla posílena dodávkami ruské vojenské techniky a zapojením do vojensko-politického bloku Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti (ODKB). Ekonomicky se část států regionu zapojila do ruských integračních uskupení, z nichž nejúspěšnějším se od roku 2010 ukázalo být Eurasijské ekonomické společenství (EES).

Nejvěrnějšími spojenci Moskvy se staly Kazachstán a Kyrgyzstán, zatímco uzbecká zahraniční politika lavírovala a Turkmenistán se striktně držel neutrality. V posledních dvaceti letech však bylo Rusko nuceno akceptovat i ekonomickou sílu dalších mocenských center – Turecka, Indie a především Číny, která se v regionu postupně stala nejen nejvýznamnějším obchodním partnerem, ale také investorem a kreditorem. Rusko si však uchovalo svůj vliv v humanitární oblasti, která zahrnovala jednak vzájemné kontakty lidí, vzdělávací výměnu, ale také nejprve emigraci ruskojazyčného obyvatelstva z regionu v 90. letech a od konce této dekády rovněž několikamiliónovou pracovní migraci ze Střední Asie do Ruska. Válka na Ukrajině však posunula zdánlivě neotřesitelný vliv Ruska ve všech těchto oblastech.

Bezpečnostní a politický odklon od Ruska? Hlavně obezřetně...

Ještě na začátku roku 2022 se zdálo, že Rusko bude své pozice v regionu spíše posilovat. V lednu ODKB „úspěšně“ provedlo spektakulární akci proti demonstrantům v Kazachstánu.³ Těsně po vypuknutí války proběhla v Turkmenistánu z ruského hlediska příznivá operace „Následník“, jež přivedla do čela země Serdara Berdimuhamedowa, syna dosavadního prezidenta. Podle mínění řady turkmenských analytiků zde byl výrazně patrný rukopis Moskvy.⁴

---

¹ Slavomír Horák, History and Evolution of Geopolitics towards Central Asia, in Jeroen Van den Bosch, Adrien Fauve, Bruno de Cordier (eds.), European Handbook for Central Asian Studies, Ibidem Verlag, Stuttgart, 2021, s. 569-631.

² Marlene Laruelle, Russia and Central Asia rise of evolving mutual perceptions and the postcolonial perspectives, in Isaacs Rico and Erica Marat (eds.), Routledge handbook of contemporary Central Asia, 2021. Routledge, Abingdon-New York, s. 193–201. Slavomír Horák, Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR, Karolinum, Praha, 2008.

³ Diana T. Kudaibergenova - Marlene Laruelle, Making sense of the January 2022 protests in Kazakhstan: failing legitimacy, culture of protests, and elite readjustments, Post-Soviet Affairs, Roč. 38, č. 6, 2022, s. 441-459.

⁴ Konzultace autora s několika turkmenskými analytiky v průběhu roku 2022 (jména nejsou uváděna z bezpečnostních důvodů).

Rok 2022 je také obdobím horečnaté diplomatické aktivity v podobně řady multilaterálních setkání, jež byla obvykle plánována dávno před válkou na Ukrajině, nicméně ruská invaze jim vytvořila zcela nový kontext. Maraton schůzek zahájil konzultativní summit středoasijských lídrů v Kyrgyzstánu, následovalo říjnové setkání Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA, také přezdívaná jako „asijská OBSE“) v Astaně, kam se sjeli vedoucí představitelé nejrůznějších zemí asijského kontinentu, a maraton završila konference turkických států s účastí maďarského premiéra Viktora Orbána.⁵ Patrně nejsledovanější akcí byl zářijový summit Šanghajské organizace spolupráce v Samarkandu s velmi sledovanou účastí Vladimira Putina. Některé schůzky legitimizovaly ruskou a běloruskou delegaci a válka na Ukrajině se obvykle nestala výraznějším bodem programu, na rozdíl od asijských záležitostí a stále populárnějšího principu světové multipolarity. Ostatně, více než polovina asijského kontinentu (včetně středoasijských republik) nepodpořila ani jednu z rezolucí OSN ohledně Ukrajiny. Buď se tyto státy zdržují hlasování nebo nehlasují vůbec. Žádná ze zemí regionu se také nepřidala k sankcím proti Rusku, a tak kupříkladu ruská letadla mohou směřovat do tamějšího vzdušného prostoru a v průběhu roku proběhlo několik bilaterálních summitů.

Na druhou stranu žádná ze středoasijských zemí nepodpořila ruský narativ o potřebě změn hranic v postsovětském prostoru.⁶ Největší ohlas v tomto směru zaznamenal kazašský prezident Tokajev, který na červnovém ekonomickém fóru v Sankt Petěrburgu za přítomnosti Vladimira Putina podtrhl princip územní celistvosti států, jmenovitě Ukrajiny. V Kazachstánu také negativně rezonují výroky některých ruských představitelů či komentátorů o možnosti „ochrany ruského obyvatelstva“ v severních oblastech země.⁷

S postupujícími neúspěchy ruské armády na Ukrajině se navíc otevřené spojení s Ruskem stávalo stále problematičtější. Především hlavní státy regionu Kazachstán a Uzbekistán zahájily velmi opatrné lavírování mezi svým strategickým spojencem a jeho rostoucí toxicitou na světové scéně. Využily koncept multivektorové zahraniční politiky, která umožňovala rozvíjení vztahů s několika světovými centry, aniž by se musela nutně úzce navázat na k jednoho z nich. Tyto kroky však nutně neostrakizují Rusko, ani nezbytně nevyjadřují afinitu k západnímu diskurzu. V první řadě jde o vyjádření specifických zájmů jednotlivých zemí regionu, pro něž představuje válka na Ukrajině spíše okrajovou otázku. S ostrými vyjádřeními pro i proti Rusku jsou velmi opatrné. Jako silná motivace ale může působit obava, aby na tamější režimy nedopadly druhotné sankce či jiná protiruská opatření.

Bezpečnostní hledisko se stalo jedním z rozhodujících faktorů ruského vlivu v regionu a také brzdou případných konfliktů. Po ruském vpádu na Ukrajinu došlo, podobně jako na jiných podobných misích na Kavkazu, ke „kanibalizaci“ jednotek dislokovaných v regionu a v současnosti je jejich většina tvořena spíše vojáky základní služby než profesionálními jednotkami. Ruskem vedená organizace ODKB tak nebyla schopna zasáhnout při vojenské eskalaci konfliktu mezi Kyrgyzstánem a Tádžikistánem v září 2022, což může být interpretováno jako oslabení ruské přítomnosti v bezpečnostní oblasti. V nastalém konfliktu se neangažovala ani Čína, která by mohla zasáhnout v rámci Šanghajské organizace spolupráce,

---

⁵ Vozroždaetsja li Tjurkskij Mir? Central Asian Analytical Network, 23.11.2022, <https://www.caa-network.org/archives/24508>.

⁶ Temur Umarov, Kazakhstan Is Breaking Out of Russia's Grip. Foreign Policy, 16.9.2022, https://foreignpolicy.com/2022/09/16/kazakhstan-russia-ukraine-war/?tpcc=recirc_latest062921.

⁷ Temur Umarov, After Ukraine, Is Kazakhstan Next in the Kremlin's Sights? Carnegie Endowment for International Peace, 10.8.2022, <https://carnegieendowment.org/politika/87652>.

jejíž summit v uzbeckém Samarkandu probíhal paralelně s konfliktem.⁸ Zdá se tak, že případné řešení tohoto a podobných konfliktů do budoucna bude spíše záležitostí vnitroregionálního či bilaterálního uspořádání bez zapojení vnějších hráčů.

Ekonomické příležitosti v kontextu probíhající krize

V ekonomické oblasti jsou tři klíčové aspekty, které ruská agrese na Ukrajině ovlivnila – vzájemný obchod, vývoz surovin a dopravní koridory. Vypuknutí války na Ukrajině vedlo k výraznému zvýšení obchodního obratu mezi Střední Asií a Ruskem. Po západní reakci na ruskou invazi se Střední Asie, zvláště Kazachstán (ale také Arménie či Kyrgyzstán díky členství v EES), stala jedním z hlavních překladišť pro zboží podléhající protiruským sankcím.⁹

Překážkou zvýšených příjmů je však nedostatečná kapacita exportních tras (i v případě alternativní trasy přes Kaspické moře) a také již vyzkoušené zablokování některých stávajících, které vedou přes Rusko (např. export kazašské ropy potrubím Tengiz–Novorossijsk). V případě ropy a zemního plynu také země regionu čelily čínským lockdownům a ruské konkurenci za dumpingové ceny. Ve vnitřní ekonomice se největším problémem stala inflace spojená s válkou, propojení s Ruskem a také příliv ekonomicky dosud silnějších Rusů do regionu.¹⁰

Na druhou stranu Střední Asie, zejména Kazachstán a Kyrgyzstán jako členové EES, těží z odchodu řady společností z Ruska a jejich přemístění do fakticky ruskojazyčného obchodního prostředí středoasijských republik, přestože tento růst zdaleka nedosahuje očekávání.¹¹ V některých zemích rovněž roste poptávka po vysoce kvalifikovaných specialistech v technických či IT oborech.

Již od jara 2022 došlo k výraznému oživení tranzitu po tzv. středním a jižním koridoru přes Střední Asii a Kaspické moře do Turecka. Zde je ovšem problémem omezená kapacita jak přístavů a trajektů v Kaspickém moři, tak i propustnost železničních tratí na jižním Kavkazu.¹² Přes příslib masivních investic nelze očekávat, že by se v blízké budoucnosti podařilo plnohodnotně nahradit dosavadní trasy přes Rusko.¹³

---

⁸ Asel Doolotkeldieva - Erica Marat, Why Russia and China Aren't Intervening in Central Asia? Foreign Policy, 4.10.2022, <https://foreignpolicy.com/2022/10/04/tajikistan-kyrgyzstan-russia-china-intervention-central-asia/>.

⁹ Nebyvalyj rost exporta iz stran Central'noj Azii v Rossiju na foně sankcij. Radio Azattyq, 16.11.2022, <https://rus.azattyq.org/a/nebyvaly-rost-eksporta-iz-stran-tsentralnoy-azii-v-rossiyu-na-fone-sanktsiy/32131950.html>.

¹⁰ Usov, Anton, Central Asia shows strong resilience to geopolitical turmoil, EBRD, 28.9.2022, <https://www.ebrd.com/news/2022/central-asia-shows-great-resilience-to-geopolitical-turmoil-.html>. Joana Lillis, Kazakhstan: Russia's war brings economic doom and gloom, Eurasianet.org, 27.10.2022, <https://eurasianet.org/kazakhstan-russias-war-brings-economic-doom-and-gloom>.

¹¹ Ekonomika Kazachstana 2022. Cifry, analiz, prognozy. 7.11.2022, <https://marketingcenter.kz/20/economy-kazakhstan.html#invest>.

¹² Slavomír Horák, Střední Asie modernizuje železnici. Chce získat víc z přepravy mezi Čínou a Evropou. Exportmag, 22.6.2022, <https://www.exportmag.cz/mezinarodni-obchod/stredni-asie-modernizuje-zeleznici-chce-ziskat-vic-z-prepravy-mezi-cinou-a-evropou/>. Slavomír Horák, Turkmenistan in Railway Geopolitics, Central Asia Survey, 8.7.2022, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02634937.2022.2085663>.

¹³ Anton Usov, EBRD researches sustainable transport connections between Central Asia and Europe, EBRD, 7.11.2022, <https://www.ebrd.com/news/2022/ebrd-researches-sustainable-transport-connections-between-central-asia-and-europe-.html>.

Ani v delším časovém výhledu nicméně nelze očekávat plné zpřetrhání vazeb mezi středoasijskými ekonomikami a Ruskem. Provázanost obou oblastí je příliš vysoká a zároveň asymetrická v neprospěch celého regionu. Případná ruská ekonomická krize vedoucí k omezení obchodu či snížení pracovních příležitostí pro středoasijské pracovní migranty může vyvolat uvnitř zemí regionu značná pnutí a krize, kterým se již nyní některé země brání upevněním autoritářských tendencí (Kyrgyzstán) nebo (v případě Turkmenistánu) i prohloubením již tak tvrdé izolace.

Migrace mezi Ruskem a Střední Asií: změna trendů

Poprvé od rozpadu Sovětského svazu zažívá Střední Asie větší vlnu přistěhovalců z Ruska. Dosud byl trend opačný, ať již díky odlivu ruskojazyčného obyvatelstva nebo kvůli pracovní migraci. Střední Asie se vedle jižního Kavkazu či Turecka stala hlavní zemí emigrace těch, kteří nesouhlasili s válkou.¹⁴ Ruská mobilizace v září 2022 tento trend dále akcelerovala, přestože řada lidí použila region pouze jako přestupní stanici pro další emigraci.

V letošním roce se také oproti loňsku očekává výrazný růst převodů peněz pracovních migrantů z Ruska do Střední Asie.¹⁵ Tento růst je však tažen jednak rublem, uměle posilovaným kroky ruské centrální banky, navíc vychází z nízkého „covidového“ základu v roce 2021. Převody z Ruska přitom tvoří podstatnou část HDP především v Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a Uzbekistánu.¹⁶ Postupující mobilizace ruské populace navíc může vyvolat potřebu nových pracovních migrantů v nízko kvalifikovaných profesích, jejichž jediným reálným zdrojem může být především Střední Asie a částečně Kavkaz (Arménie). Z dlouhodobého hlediska však statistiky ukazují snížení počtu migrantů v Rusku a naopak rozšíření jejich geografie.¹⁷

---

¹⁴ Aliya, Askar, Russian migrants to Central Asia. The Diplomat, 1.11.2022, <https://thediplomat.com/tag/russian-migrants-to-central-asia/>.

¹⁵ Rubl bosimi fonida O'zbekiston'ga pul o'tkazmalari mutlaq rekord darajada oshib ketdi [Převody peněz do Uzbekistánu dosáhly absolutního rekordu na pozadí ruského útoku]. Kun.uz, 15.7.2022, <https://kun.uz/uz/news/2022/07/15/rubl-bosimi-fonida-ozbekistonga-pul-otkazmalari-hajmi-2-barobarga-oshib-ketdi>.

¹⁶ Podle údajů Světové banky tvořil podíl remitencí za rok 2020 v Kyrgyzstánu 31,3% HDP (z toho 83% připadlo na převody z Ruska), v Tádžikistánu 26,7% (z toho 58% z Ruska) a v Uzbekistánu 11,6% (55% z Ruska). Dilip Ratha and Eung Ju Kim, Russia-Ukraine Conflict: Implications for Remittance flows to Ukraine and Central Asia, Knomad policy brief No. 17, March 4, 2022. https://www.knomad.org/sites/default/files/2022-03/KNOMAD_Policy%20Brief%2017_Ukraine-Implications%20for%20Migration%20and%20Remittance%20flows_March%204_2022.pdf.

¹⁷ V Rusii v 2022 godu zafiksirovali ottok migrantovi iz Armenii, Kyrgyzstana i Uzbekistana. Nastojaščee vremja, 8.11.2022. <https://www.currenttime.tv/a/v-rossii-v-2022-godu-zafiksirovali-rekordnyy-ottok-migrantov-32120403.html>.

Závěry

Střední Asie po únoru 2022 balancuje mezi svou provázaností s Ruskem a případným dopadem tzv. druhotných sankcí. Ruské angažmá na Ukrajině zároveň podkopává pozice Moskvy ve středoasijských zemích, ačkoliv zdaleka ne zcela, a ne ve všech zemích stejnou měrou. Pro tamější elity zůstává orientace na Rusko stále jedním z významných pilířů jejich politiky, bezpečnosti i ekonomiky. Nelze proto očekávat kompletní zhroucení ruského vlivu v tomto regionu, spíše stagnaci vzájemných vztahů a případnou formalizaci integračních uskupení, ve kterých hraje dominantní roli Rusko (Organizace smlouvy o kolektivní bezpečnosti a Eurasijská ekonomická unie). Na druhou stranu válka na Ukrajině pravděpodobně zahájila další fázi rozpadu sovětského dědictví, respektive té části, kde Rusko zůstávalo hybnou silou. Paralelně s tímto procesem se uspíšila snaha o (byť zatím zárodečné) řešení regionálních otázek zevnitř bez pomoci vnějších sil.